

Reasons and Grounds for Confiscation of Property in Egypt during the Burji Mamluk Period (784 to 923 AH)

Alireza Ashtari Tafreshi^{*}, Reza Jahanshahlou^{**}

Eftekharghasemzadeh^{***}

Abstract

During the reign of Burji Mamluk in Egypt, confiscation of property by order of the sovereign, which had precedents in the Islamic world and Egypt before, entered a serious field in the political economy of Egypt, in a way that was a common phenomenon in the politics and economy of the Mamluk era. The property confiscation had different political and economic motives in this period; the present research has tried to study and explain the accounts related to confiscation in this era with a library and a descriptive-analytical method, with an emphasis on sources from the Mamluk era in order to answer the main question: What were the reasons and political and economic grounds for the confiscation of property in Egypt during the Burji Mamluk period?. This study examines an important part of the numerous and diverse reports related to confiscation in the Burji Mamluk era in order to explain the relationship of this economic phenomenon with the political atmosphere in the Mamluk era from the perspective of the complex relationships between the sultans, emirs, and Mamluk agents in a governance with a competitive rather than

^{*} Assistant Professor of the Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Islamic Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding Author), ashtari.tafreshi@atu.ac.ir

^{**} Graduate Master, Department of History of Culture and Civilization of Islamic Nations, Faculty of Islamic Sciences and Research Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran, reza.shahejahan@gmail.com

^{***} Graduate Master, Department of History of Culture and Civilization of Islamic Nations, Faculty of Islamic Sciences and Research Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran, eftekharghasemzadeh@gmail.com

Date received: 09/08/2024, Date of acceptance: 29/01/2025

hereditary structure, and even to determine the impact of the macro-process of the world economy of that era, especially the European maritime trade between the East and the West via the Red Sea-Mediterranean and the coasts of Egypt, at a point in history when Egypt's economic power had declined due to various external and internal factors.

Keywords: Burji Mamluks, Egypt, Economic History, Confiscation of Property.

Introduction

The Mamluk Empire was one of the most important states in the Islamic world that ruled Egypt between 784 and 923 AH. This government had special characteristics, including the non-Egyptian descent of its sultans, who ruled Egypt by relying on the military force of their emirs and generals. Another characteristic of this government was the economic situation of Egypt during this period, which fluctuated significantly with the interventions of the Mamluk emirs. One of the special aspects of these governmental interventions in the Egyptian economy was the will of the Mamluk sultans to confiscate the property of different segments of society. Confiscation, which was prevalent before the Mamluk era or in other Islamic lands and states (for example, see: Ibn Hisham, 1438 AH, Vol. 1: 321; Khajeh Mirza, 1382: 36-40; Ghorbani Hesari et al., Spring and Summer 1395: 47-69; and Ghorbani Hesari et al., March 1395: 219-238; Bosworth, 1993: 7/652); was part of the society's reaction subsystem towards crime, meaning that if there was behavior in society that was consistent with the concept or idea of crime and society took a punitive approach towards it, for the purpose of this punishment, a part of the criminal's property was specifically taken from him. Confiscation gained great importance during the Burji Mamluk era and was highly organized, routine, and implemented within the framework of legitimate or legal behavior by the sultans, and therefore, numerous reports of these confiscations are found in the sources of this period.

Materials & Methods

Given the large number of reports available on property confiscation in Egypt during this period, the present study aims to provide an answer to the main question of what were the reasons and political and economic grounds for property confiscation in Egypt during the Burji Mamluk era, in order to achieve a comprehensive analysis of

3 Abstract

the various reports of property confiscation, its reasons and grounds, and the role of the Mamluk sultans and emirs in this phenomenon, and to explore its relationship as a phenomenon in the domestic economy of Egypt with external economic factors. Therefore, in addition to its historical, political, and economic nature, the present study is also related to cultural criminology in the sense of studying human daily life experiences to explain why and how some of these behaviors were criminalized (Fruton, 2019: 405).

This research will be conducted using various and original sources and research in this field of study, with a library method and a descriptive method and historical data analysis. In other words, the relevant reports should be extracted and, at the same time, analyzed historically and categorized with a critical look at their importance, in order to present an analytical description of the confiscation of property in this period and, finally, to reveal the relationship of this phenomenon with politics and economy.

Discussion & Result

This study has examined an important part of the numerous and diverse reports related to confiscation in the Burji Mamluk era in order to explain the relationship of this economic phenomenon with the political atmosphere in the Mamluk era from the perspective of the complex relationships between the sultans, emirs and Mamluk agents in a governance with a competitive rather than hereditary structure, and even to determine the impact of the macro process of the world economy of that era, especially the European maritime trade between the East and the West via the Red Sea-Mediterranean route and the coasts of Egypt, at a point in history when Egypt's economic power had declined due to various external and internal factors.

Conclusion

The present research, to understand the historical phenomenon of confiscation in Egypt during the Mamluk era, attempted to make it possible to understand this phenomenon by examining the most data from historical sources and some existing research, through the path of understanding the reasons and contexts for its occurrence; on this basis, the following achievements were achieved:

1. The most important reasons and contexts for the occurrence of the confiscation phenomenon can be explained in two aspects: political and economic.
2. From a political perspective, confiscation must be recognized within the framework of the political system and the strategies of the Mamluks to gain political legitimacy; In a situation where the basis of legitimacy in the Mamluk system was based on the support of the Mamluk emirs who owned military families, that is, a significant number of Mamluk soldiers under the "ownership-command" of each emir, achieving and maintaining the monarchy was due to the greatest support from these emirs. Therefore, political competitions between them were common, which took place in the form of rebellions of the emirs against the sultan, and in return, repression took place, including in the form of confiscation of the property of the rebellious emirs, to prevent his family from accessing these financial resources to repeat the rebellion.
3. The emergence of external threats, especially from the Europeans, led to the emergence of models of confiscation at home, including against European merchants, as a symbolic response to them or to prevent their influence in the country.
4. The main reasons and economic grounds for the confiscation should be sought in the Mamluks' lack of a policy for the economic prosperity of Egypt, in a situation where they were foreign rulers with no territorial ties to Egypt and only pursued the survival of their rule by consuming economic resources without a plan to replace and organize these resources; however, their inattention to the territorial economy ultimately led to the Europeans' boycott of their waterway trade routes, which led to a shrinking of the Egyptian economy, and ultimately led them to an approach of resisting economic collapse by putting pressure on the internal society, including through various confiscations, in order to compensate for the budget deficit.
5. The Mamluks' attempt to eliminate the budget deficit by relying on domestic resources in every possible way resulted in a kind of indifference even to religious issues in ownership, which led, for example, to the confiscation of the estates of the deceased and various types of criminalizations and unreasonable punishments, which demonstrated the impact of incompetent governance on the economy and, in a disturbing way, the negative impact of

5 Abstract

an irregular economy on a society in decline of political culture, in such a way that confiscation can be seen not as an effort by the political system and its judicial apparatus to reform society, but as a symbol of political chaos, the collapse of the economic and the collapse of political morality.

6. In the pre-modern era, that is, in the absence of modern systems with institutions that implement justice, such as the judiciary and the law, confiscation was an element to compensate for part of this justice, but in conditions where there were no rules and laws, it could make this justice very taste-based and far from the true concept of justice.

Bibliography

- Azarnoush, Azartash (1389 AH), Contemporary Arabic-Persian Literature, Tehran: Nay Publications. [in persian]
- Ibn Kathir, Hafez (1407 AH/1988 AD), The Beginning and the End, (7th edition), Beirut-Lebanon: Dar al-Kutb al-Ilmiyah. [in persian]
- Ibn Ayyas, Muhammad ibn Ahmad (1426 AH/2006 AD), The Jewels of the Manners of the Rule of the Caliphs and the Kings, researched by Muhammad Zainham, Al-Dar al-Thaqafiyah Publishing House. [in persian]
- Ibn Ayyas, Muhammad ibn Ahmad (1982), The Origins of Flowers in the Events of the Ages, Cairo: Al-Hiyat al-Masriya al-A'ma' a l-Kitab. [in persian]
- Ibn At-Taghari Bardi al-Atabaki, Jamal al-Din Abi al-Mahasin Yusuf (1990), The Events of the Ages in the Length of Days and Months, researched by Muhammad Kamal al-Din Izz al-Din, Scholar of Books. [in persian]
- Ibn Hajar al-Asqalani, Ahmad (1415 AH/1994 CE), Anba' al-Ghamr, Anba' al-Umar, researched by Hassan Habashi, Cairo. [in persian]
- Ibn Khaldun, Abd al-Rahman (1375 AH), Introduction, translated by Muhammad Parvin Gonabadi, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [in persian]
- Ibn Qamaq, Sarem al-Din Ibrahim ibn Muhammad (2007), Al-Jawhar al-Thamin fi Siyar al-Muluk wa al-Slatin, Beirut-Lebanon: Aalam al-Kutb. [in persian]
- Ibn Sirafi, Ali ibn Dawood (1971), Nuzhat al-Nufus wa al-Abdan fi Tawarikh al-Zaman, Cairo-Egypt: Ministry of Culture and Heritage Center. [in persian]
- Ibn Tulun, Muhammad ibn Ali (1418 AH), Mafaqat al-Khalan fi Wafa'id al-Zaman, researched by Khalil Imran, Mansur, Beirut: Dar al-Kutb al-Ilmiyah. [in persian]
- Ibn Hisham, Abd al-Malik (1438 AH), Al-Siyra al-Nabawiyyah, Beirut: Al-Kutb al-Ilmiyah. [in persian]
- Bernard, Louis (1389), "The Abbasids", translated by Alireza Ashtari Tafreshi, Tarikh Pajoohan Journal, No. 24, pp. 152-180. [in persian]

- Balazri, Ahmad ibn Yahya (1417), *Jamal min Ansab al-Ashraf*, researched by Sohail Zakkar and Riaz Zarkali, vol. 2, Beirut: Dar al-Fekr. [in persian]
- Hatti, Philip Khoury (1380), *Arab History*, translated by Abolghasem Payandeh, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [in persian]
- Khajeh Mirza, Mahmoud (1382), "Financial Resources of the Fatimid State", *Quarterly Journal of Islamic History*, No. 14, pp. 101-118. [in persian]
- Dehkhoda, Ali Akbar (1351), *Dehkhoda Dictionary*, vol. 4, Tehran: Tehran University Press. [in persian]
- Zarepour, Afzal (1397), *Application of Passive Defense in Urban Planning*, Tehran: Melrd. [in persian]
- Sakhawi, Muhammad ibn Abd al-Rahman (2002), *The Shining Light for the People of the 9th Century*, Beirut-Lebanon: Dar Maktaba al-Hayyat. [in persian]
- Suyuti, Abd al-Rahman ibn Abi Bakr (1972), *Hassan al-Muhaddarah fi al-Akhbar al-Masr wa al-Qahirah*, Cairo: Al-Halabi Press. [in persian]
- Shabaro, Essam Muhammad (1380), *The Mamluk State and Their Political and Civilizational Role in the History of Islam*, translated by Shahla Bakhtiari, Qom: Hawza and University Research Institute. [in persian]
- Al-Sherbiny al-Bayoumi, Ismail (1997), *Confiscation of Property in the Islamic State (The Age of the Mamluk Sultans)*, Volume 1, Egypt: Al-Hayya al-Masrya al-Ama'a l-Kitab Press. [in persian]
- Al-Sherbiny al-Bayoumi, Ismail (1998), *The Financial System in Egypt and the Levant during the Age of the Mamluk Sultans*, Cairo: Al-Hayya al-Masrya l-Kitab. [in persian]
- Sadri Afshar, Gholam Hussein; Hakimi, Nasrin; Hakami, Nastaran (1994), *Dictionary of Contemporary Iran*, Tehran: Kalameh Publishing Institute. [in persian]
- Tabari, Muhammad ibn Jarir (2003), *History of Tabari*, Beirut: Dar Sader. [in persian]
- Toqosh, Muhammad Suhail (1420 AH), *History of the Mamluks in Egypt and the Levant*, Beirut: Dar al-Qas. [in persian]
- Askari, Fatima; Barzegar Kalashmi, Vali-Allah (Fall and Winter 2010), "A Study of the Phenomenon of Inflation and Ways to Counteract It in Egypt during the Period of the Bahri Mamluks", *Research Journal of the History of Islamic Civilization*, Year 53, No. 2, pp. 491-512. [in persian]
- Ghorbani Hesari, Mehdi; Rudgar, Qanbar Ali; Musapour Bashli, Ebrahim; Alamzadeh, Hadi (March 2016), "Confiscation of Government Officials' Property in Iran during the Islamic Period to the End of the Safavids", *Research Journal of the History of Islamic Civilization*, Volume 49, No. 2, pp. 219-238. [in persian]
- Ghorbani Hesari, Mehdi; Musapour Bashli, Ebrahim; Rudgar, Qanbar Ali (Spring and Summer 2016), "Confiscation of Property: Its Political and Economic Goals and Functions in the Abbasid Era (From the Beginning to the End of the Fifth Century AH)", *Research Journal of Islamic Civilization History*, No. 23, pp. 47-69. [in persian]

7 Abstract

- Qalqashandi, Ahmad bin Ali (1407 AH/1987 AD), *Subh al-Aashi fi Sana' al-Ansha*, commentary and commentary: Muhammad Hussein Shams al-Din; Beirut: Dar al-Fikr, Dar al-Kutb al-Ilamiyah. [in persian]
- Karimian, Noorallah; Sha'bani, Imam Ali; Qazvini Nazmabadi (2016), "Weakness and Fall of the Mamluk Government; Reasons and Economic Backgrounds", *Research Journal of Islamic History*, Year 6, No. 22, pp. 83-106. [in persian]
- Golab, John Baggett (2007), *Mercenary Soldiers (The Story of the Mamluk)*, Tehran: Amir Kabir Publications. [in persian]
- Muhammad, Qutb Ibrahim (1996), *Al-Nazm Al-Filiyyah Fi Islam*, Egypt: Al-Hayyah Al-Masriya Al-Ama L'Al-Kitab. [in persian]
- Masoudi, Abul-Hasan Ali ibn Hussein (1374), *Muruj Al-Dhahab*, translated by Abul-Qasim Payandeh, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [in persian]
- Miskawayh, Abul-Ali (1358), *Al-Hikmah Al-Khalidah*, research and introduction by Abd al-Rahman Badawi, Tehran: University of Tehran. [in persian]
- Maqrizi, Taqi al-Din Ahmad ibn Ali ibn Abdul-Qadir (2006), *Al-Saluk La Ma'rifah Dawla Wa Al-Maluk*, Cairo: Dar al-Kutb wa al-Wusayiq. [in persian]
- Maqrizi, Taqi al-Din Ahmad ibn Ali ibn Abdul-Qadir (1418/1998), *Al-Mawa'iz wa al-Haqr bi-dhikr al-Qhat' wa athar*, margin: Khalil Al-Mansour, Dar al-Kutb al-Ilmiyah Beirut and (1423/2002), London: Dar al-Furqan Institute for Islamic Land. [in persian]
- Humphreys, R. Stephen (2017), *A Framework for Research in Islamic History*, Chapter Seven: The Financial Organization of the Mamluk Empire, Tehran: Islamic History Research Institute Publications. [in persian]
- Baudon, R. (1998). Crime. Trans. By Salimi, A., Poriani, M. H. *Journal of Strategic Management Research*. 15, 16, 31-37.
- Bosworth, (1993), "MUSADARA", "MUSTAKHRIDJ", EI2, Vol. VII.
- Froutan, M. (2019), Explaining the theories of cultural criminology and their application to Iranian society. *Journal of Law and Jurisprudence*, 12, 405-446.
- Muir, William (1896), *The Mameluke or slave Dynasty of Egypt 1260-1517 A.D.*, London: Smith, Elder, & Co., 15 Waterloo.
- Rahimi-Nejad, I. (2019). Green cultural criminology: from etiology to prevention. *Criminal Law Research*, 21, 102-75.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دلایل و زمینه‌های مصادره اموال در مصر دوره ممالیک برجی (۷۸۴ تا ۹۲۳ق)

علیرضا اشتری تفرشی*

رضا جهانشاهلو**، افتخار قاسم‌زاده***

چکیده

در دوران سلطنت ممالیک برجی در مصر، مصادره اموال به دستور حاکمیت که پیشتر نیز در جهان اسلام و مصر سوابقی داشت، وارد عرصه‌ای جدی در اقتصاد سیاسی مصر گردید، به نحوی که به پدیده‌ای رایج در سیاست و اقتصاد عصر ممالیک تبدیل گشت. مصادره اموال انگیزه‌های سیاسی و اقتصادی متفاوتی داشت؛ پژوهش حاضر با تأکید بر منابع عصر ممالیک، کوشیده است تا با شیوه‌ای کتابخانه‌ای و روشی توصیفی-تحلیلی بخش مهمی از داده‌های مرتبط با مصادره در این دوران را مطالعه و تبیین نماید و به این پرسش اصلی پاسخ دهد که دلایل و زمینه‌های سیاسی و اقتصادی مصادره اموال در مصر دوره ممالیک برجی چه بوده است؟ این مطالعه بخش مهمی از گزارش‌های متعدد و متنوع مرتبط با مصادره در عصر ممالیک برجی را مورد بررسی قرار داده تا رابطه این پدیده اقتصادی با فضای سیاسی در عصر مملوکی از منظر روابط پیچیده میان سلاطین، امیران و کارگزاران ممالیک در حاکمیتی با ساختاری رقابتی و نه وراثتی تبیین شود و حتی اثرگذاری فرایند کلان حیات اقتصاد جهان آن دوران، به‌ویژه تجارت آبی اروپاییان میان شرق و غرب از

* استادیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی (ره)، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، ashtari.tafreshi@atu.ac.ir

** کارشناسی ارشد تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران، reza.shahejahan@gmail.com

*** کارشناسی ارشد تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران، eftekhargasemzadeh@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۰

مسیر دریای سرخ - مدیترانه و سواحل مصر، در مقطعی از تاریخ که توان اقتصادی مصر به سبب عوامل مختلف بیرونی و درونی فروکاسته بود، مشخص شود.

کلیدواژه‌ها: ممالیک برجی، مصر، تاریخ اقتصادی، مصادره اموال.

۱. مقدمه

۱.۱ طرح مسأله، سؤال اصلی و روش

سلطنت ممالیک برجی از دولت‌های مهم جهان اسلام بوده که در فاصله سال‌های ۷۸۴ تا ۹۲۳ ق. در مصر حاکمیت داشته است. این حکومت دارای ویژگی‌های خاص، از جمله تبار غیر مصری سلاطین آن بوده است که با اتکاء به نیروی نظامی امیران و سرداران خود بر مصر حکمرانی داشتند. از دیگر ویژگی‌های این حکومت، وضع اقتصادی مصر در این دوران است که به شکل بارزی با دخالت‌های امیران ممالیک فراز و نشیب داشت. از جنبه‌های ویژه این دخالت‌های حاکمیتی در اقتصاد مصر، اراده سلاطین ممالیک در مصادره^۱ اموال اقشار مختلف جامعه بود. مصادره که پیش از عصر ممالیک و یا در سایر سرزمین‌ها و دولت‌های اسلامی دیگر نیز رواج داشته است (برای نمونه نک: ابن‌هشام، ۱۴۳۸ق، ج ۱: ۳۲۱؛ خواجه میرزا، ۱۳۸۲: ۳۶-۴۰؛ قربانی حصاری و همکاران، بهار و تابستان ۱۳۹۵: ۴۷-۶۹؛ و قربانی حصاری و همکاران، اسفند ۱۳۹۵: ۲۱۹-۲۳۸؛ باسورث، ۱۹۹۳: ۶۵۲/۷)؛ بخشی از زیر نظام واکنشی جامعه نسبت به جرم بوده است یعنی اگر در اجتماع رفتاری منطبق با پنداره یا انگاره جرم می‌بود و جامعه در برابر آن رویکردی تنبیهی در پیش می‌گرفت، به منظور این تنبیه مشخصاً بخشی از دارایی مجرم از او ستانده می‌شد. مصادره در دوران ممالیک برجی اهمیت زیادی یافت و بسیار سازمان‌یافته، روالمند و در چارچوب رفتاری مشروع یا قانونی از سوی سلاطین اعمال شد و از همین رو، گزارش‌های فراوانی از این مصادره‌ها در منابع این دوران یافت می‌شود. نظر به تعدد گزارش‌های موجود در باب مصادره اموال در مصر این دوران، پژوهش حاضر ارائه پاسخی به این پرسش اصلی که دلایل و زمینه‌های سیاسی و اقتصادی مصادره اموال در مصر دوره ممالیک برجی چه بوده است را وجه اهتمام ساخته تا به تحلیلی جامع در باب گزارش‌های متنوع از مصادره اموال و دلایل و زمینه‌های آن و نقش سلاطین و امیران مملوک در این پدیده دست یابد و رابطه آن به‌عنوان یک پدیده در اقتصاد داخلی مصر را با عوامل اقتصادی بیرونی نیز بکاود. از این رو، پژوهش حاضر علاوه بر ماهیتی تاریخی، سیاسی و اقتصادی، با جرم‌شناسی فرهنگی

به‌معنای مطالعه تجربیات زندگی روزانه انسان برای تبیین چرایی و چگونگی جرم‌انگاری برخی از این رفتارها نیز ارتباط دارد (فروتن، ۲۰۱۹: ۴۰۵).

انجام این پژوهش با استفاده از منابع و پژوهش‌های مختلف و اصلی این حوزه مطالعاتی، با شیوه‌ای کتابخانه‌ای و با روش توصیفی و تحلیل داده‌های تاریخی انجام خواهد شد؛ به عبارت دیگر، باید گزارش‌های مربوطه استخراج و همزمان با نگاه نقادانه به اهمیت آنان، تحلیل تاریخی و دسته‌بندی شوند تا توصیفی تحلیلی از مصادره اموال در این دوره ارائه گردد و در نهایت نیز رابطه این پدیده با سیاست و اقتصاد آشکار گردد.

۲.۱ پیشینه پژوهش

به‌رغم انجام پژوهش‌هایی در باب نظام مالی و اقتصادی دوره مماليك، نظر به اهمیت اقتصاد مصر، طولانی بودن دوره حاکمیت مماليك و نیز پیچیدگی‌های نظام اقتصادی آنان، انجام پژوهش‌های جدید، به‌ویژه در موضوعات جزئی و تخصصی‌تر این نظام اقتصادی، امری ضروری می‌نماید. با این حال، به برخی از پژوهش‌های ارزنده که در اینجا مورد بهره‌برداری بوده‌اند، می‌توان چنین اشاره داشت: آثار اسماعیل الشربینی البیومی در اواخر سده بیستم از جمله کتاب *النظم المالیه فی مصر والشام زمن سلاطین المماليك* (۱۹۹۸م) و *مصادره الاملاک فی الدوله الاسلامیه (عصر سلاطین المماليك)* (۱۹۹۷) که از مهم‌ترین نمونه‌های پژوهشی محققان عرب در زمینه نظامات اقتصادی به شمار می‌آیند و به‌رغم نگاه توصیفی، عدم مراجعه به همه گزارش‌ها و گذشت چند دهه از نشر آنان، همچنان نمونه‌هایی پیش‌قدم در این حوزه به شمار می‌آیند. پژوهش‌های مرتبط با تاریخ سیاسی این دوره نیز گریزهایی گذرا به نظام اقتصادی به شدت سیاسی مصر این دوران دارند، از جمله کتاب *تاریخ مماليك فی مصر و بلاد شام* (۱۴۲۰ق)، نوشته محمد سهیل طقوش، کتاب *مملوکان یا سلسله غلامان مصر* (۱۹۹۷) نوشته ویلیام مویر، کتاب *دولت مماليك و نقش سیاسی و تمدنی آنان در تاریخ اسلام* (۱۳۸۰) نوشته محمد عصام شبارو.

برخی مقالات تخصصی این حوزه نیز حائز توجه هستند؛ از جمله، مقاله کریمیان و همکاران (۱۳۹۵ش) با عنوان «ضعف و سقوط حکومت مماليك، دلایل و زمینه‌های اقتصادی» که به وضعیت مالی مصر و شام در زمان مماليك می‌پردازند. در فصل هفتم کتاب چهارچوبی برای پژوهش در تاریخ اسلام، در مقاله‌ای با عنوان «سازمان مالی امپراتوری مماليك» اثر آر. استیفن هامفریز (۱۳۶۹ش)، منابع مربوط به نظام مالی مماليك معرفی شده

است. مقاله «بررسی پدیده گرانی و راه‌های مقابله با آن در مصر دوره مماليك بحری» (۱۳۹۹) به قلم عسگری و برزگر کلیشمی نیز به موضوع اقتصادی مماليك، اما در دوره مماليك بحری از منظر پدیده گرانی پرداخته است. دو مقاله پژوهشی «مصادره اموال کارگزاران حکومتی در ایران دوره اسلامی تا پایان صفویان» (اسفند ۱۳۹۵) و «مصادره اموال: اهداف و کارکردهای سیاسی و اقتصادی آن در عصر عباسی (از آغاز تا پایان سده پنجم هـ)» (بهار و تابستان ۱۳۹۵) به قلم قربانی حصاری و همکاران نیز کوشیده‌اند تا پدیده مصادره در سرزمین‌های شرقی جهان اسلام یعنی عراق و ایران در دوره‌های عباسیان تا صفویان را بکاوند و پیشگامانه در سنجش پدیده مصادره، توانسته‌اند به اهمیت دو وجه سیاسی و اقتصادی مصادره برای دولت چه در عرصه مهار قدرت رقیبان (سیاسی) و چه به عنوان منبعی برای تأمین بودجه (اقتصادی) بپردازند.

بدیهی است، پژوهش حاضر با آگاهی از این سنت پژوهشی، قصد دارد جنبه‌هایی نو از موضوع مورد بحث را واکاوی کند؛ مهم‌ترین وجه از جنبه‌های نوآورانه پژوهش حاضر نسبت به پیشینه تحقیق در این زمینه را می‌توان پرداختن به یک پدیده تاریخی یعنی مصادره در مقطع حکومت مماليك برجی و در قلمرو سرزمینی و تمدنی مصر دوران اسلامی برشمرد که یا در پژوهش‌های پیشین بدان پرداخته نشده است و یا در برخی پژوهش‌های ذکر شده تنها به آن اشارات توصیفی محدودی شده و تبیین آن از منظر زمینه‌ها و جایگاه سیاسی و اقتصادی مورد اهتمام آن پژوهش‌ها نبوده است، حال آن که این مهم وجه غالب پژوهش حاضر است.

۲. دلائل و زمینه‌های سیاسی

مصادره پدیده‌ای چند وجهی است و رابطه آن با نهاد سیاست از دو جهت حائز اهمیت است؛ اولاً، شناخت یک رفتار به عنوان جرم یا جرم‌انگاری یک رفتار و در نظر گرفتن مجازات برای آن در قانون به منظور مهار آن معمولاً از سوی نهاد سیاست امکان‌پذیر است (بادون، ۱۹۹۸: ۳۲)؛ ثانیاً، اجرای مجازات در نظر گرفته شده علیه مجرم نیاز به نهاد اجرا کننده‌ای دارد که معمولاً کارکرد آن در نهاد سیاست بازتولید می‌شود.^۲

بدین ترتیب، یکی از مهم‌ترین دلائل و زمینه‌های رواج مصادره در مصر دوران مملوکی را باید در تبار و ماهیت سیاسی نظام مملوکی دنبال نمود یعنی رد وجه اول ارتباط مصادره با سیاست و تلاش برای جرم‌انگاری رفتارهایی که بتوان در مقابل آنان، جریمه مصادره را

مشروع دانست. در جهان پیشامدرن، حاکمیت‌ها برای بقای سیاسی نیاز به نیروهای نظامی منسجم فراگیر و یک ایدئولوژی مشروعیت‌بخش داشتند. در باب نیروی نظامی نیز روال غالب بر تکیه بر نژادها بود، چنان که امویان بر نژاد عرب (بلاذری، ۱۴۱۷: ج ۱/۲) و عباسیان چندی بر ایرانیان و چندی بر ترکان تکیه داشتند (طبری، ۲۰۰۳: ۱۶۹/۶). دولت‌های منطقه‌ای و محلی که ابعادی کوچک‌تر از این خلافت‌های فراگیر داشتند نیز از این روال مستثنی نبودند؛ از جمله در مصر ایوبیان به سپاهیان نژادی روی آوردند. ملک صالح ایوبی، آخرین سلطان ایوبی، سپاهیان از ترکان ماوراءالنهر فراهم آورد، اما همین نیروی نظامی، پیش از آن که پایه‌های اقتدار او را مستحکم کند، سلطنت ایوبیان را ساقط کرد و سلطنتی جدید با عنوان ممالیک بحری را به وجود آورد. ممالیک سپاهیان بودند با تباری شبه‌برده یعنی بدون وابستگی به خانواده و در حالی که از بازارهای برده خریداری می‌شدند و برای امور نظامی در اختیار فرمانده مالک‌گونه‌ای قرار می‌گرفتند، در فرایندی از بازتعریف مفهوم خاندان، خود را وابسته به خاندان امیر مالک خویش می‌دانستند (مقریزی، ۱۳۷۰: ۳۹۸/۱). ممالیک بحری در اواخر این دوران، خود به تبار جدیدی از نیروهای نظامی روی آوردند که چرخس‌های قفقازی بودند. این نیروی نظامی جدید نیز در نهایت ممالیک بحری را ساقط نمود و در سال ۷۸۴ق. به رهبری سلطان برقوق ممالیک برجی را پی‌افکند. اینان تا عهد ملک اشرف تومانبای یعنی تا سال ۹۲۳ق سلاطین مصر بودند (برنارد، ۱۳۸۹: ۱۷۳؛ طقوش، ۱۴۲۰: ۱۲۶؛ شبارو، ۱۳۸۰: ۸۶). بدین ترتیب، سلاطین مملوک برجی یعنی حاکمان جدید مصر در حقیقت، یک نیروی نظامی غیر بومی بودند که مشروعیت خود را از تعداد امیران سرسپرده به سلطان و سپاهیان وابسته به این امیران به دست می‌آوردند^۳، از این‌رو، درک زمینه‌های سیاسی مصادره به شناخت ماهیت مشروعیت و جدال قدرت ممالیک برای دست یازیدن بدان نیازمند است.

۱.۲ رقابت سیاسی

با توجه به نقش تعداد امیران و سپاهیان وابسته به آنان در مشروعیت سلطان مملوک، یکی از مهم‌ترین زمینه‌های سیاسی پدیده مصادره را باید در ماهیت، جنس و بافتار سیاسی سلطنت ممالیک بررسی کرد؛ از آنجا که ممالیک برجی، دارای یک اعتبار فرودستانه نژادی به‌عنوان سربازانی بی‌وطن، بی‌نام و بدون تبار خانوادگی بودند، اصالت وراثت در نحوه رسیدن سلطان مملوک به تخت سلطنت که وجه بارز نظام سلطنتی بود، چندان اهمیت

نداشت و رسیدن به سلطنت تنها معطوف به توان نظامی امیری بود که بتواند فرماندهان و سپاهیان بیشتری را با خود همراه کند. این خصلت ویژگی بارز سلطنت ممالیک و وجه غالبی در نزاع‌های سیاسی آنان بود و درحالی که حتی در سلطنت‌ها و خلافت‌هایی با اصالت وراثت نیز بر سر مقام رهبری چالش نزاع قدرت روی می‌داد، در سلطنت ممالیک این چالش به شکلی تصاعدی فزونی می‌یافت و رقابت‌ها بر سر مقام سلطنت را هولناک‌تر، دائمی‌تر و عیان‌تر ساخت (حتی، ۱۳۸۰: ۸۵۰)؛ یعنی در شرایطی که هیچ معیار از پیش تعیین شده‌ای (وراثت) برای به قدرت رسیدن سلطان بعدی در کار نبود، تعیین سلطان بعدی تنها وابسته به نزاع قدرت و جلب دامنه حمایتی بیشتر از سپاهیان بود.

خصلت رقابتی در سلطنت ممالیک، در اشکال مختلفی به چالش سیاسی تبدیل می‌شد و یکی از عرصه‌های این چالش، در قالب مصادره روی می‌داد، بدین معنا که در نزاع‌های امیران مملوک علیه یکدیگر، سلطان برای پیروزی و بقا در قدرت، در صدد مصادره اموال امیران شورشی بر می‌آمد. واکنش‌های سلاطین برای قطع بهره صاحب‌منصبان از عواید آنان در قالب مصادره یکی از معمول‌ترین جریمه‌ها و تهدیدات روانی علیه رقیبان بود؛ برای نمونه، در سال ۷۹۵ق ظاهر برقو بر منطاش، حاکم ملیطه که علیه او شوریده بود، پیروز شد و قبل از به قتل رساندن وی، اموالش را مصادره کرد تا خاندان مملوکی او، یعنی سپاهیان که وابسته به منطاش بودند از این اموال محروم شوند و ناچار در سپاهیان خاندان‌های دیگر ادغام گردند (ابن‌ایاس، ۲۰۰۶: ۲۶۱؛ ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۱۲۹/۳). همچنین در سال ۸۰۰ق سلطان، اموال ابن‌طبلای و شورشیان خاندان او را تا محل چندین هزار دینار مصادره کرد تا بدین ترتیب، کارآیی خاندان او از شورش را نابود کند (ابن‌ایاس، ۲۰۰۶: ۲۶۹). رابطه میان شورش امیران و خاندان‌های سپاهی وابسته به آنان با شکست منجر به مصادره اموالشان در تمام این دوران به وضوح قابل مطالعه است؛ مثلاً در سال ۸۰۲ق به‌خاطر شورش تنم، نائب شام و یونس بلطا، نائب طرابلس و نیز عربان آل فضل، اموال آنان به دستور سلطان مصادره شد (ابن‌حجر، ۱۹۹۴: ۱۴۹/۵). در زمان سلطان فرج ۸۰۷ق نیز تعدادی از امرا علیه او شوریدند، اما در پی شکست به شام گریختند و اموالشان توسط سلطان مصادره شد تا دیگر در اختیار خاندان آنان نباشد (ابن‌حجر، ۱۹۹۴: ۲۱/۵). همچنین سلطان در سال ۸۲۰ق، در پی شورش اقبای، نائب شام، اقدام به مصادره اموال و قتل او نمود (ابن‌تغری بردی، ۱۹۹۲: ۵۷-۵۸). در سال ۸۴۲ق ینال جکمی، از بزرگان دمشق و تغری برمش، از بزرگان حلب، به حمایت از سلطان عزیز یوسف بن برسبای علیه

دلائل و زمینه‌های مصادره اموال در مصر ... (علیرضا اشتری نفرشی و دیگران) ۱۵

سلطان جقمق شورش نمودند، اما مقتول گردیدند و اموال ایشان مصادره شد (ابن حجر، ۱۹۹۴: ۵۸/۹). در سال ۹۰۶ق در دوره سلطان طومان بای، اموال جانبلاط، از امیران مملوک، و قاضی القضاات محی‌الدین عبدالقادر بن نقیب به سبب طغیان سیاسی مصادره گردید (ابن ایاس، ۱۹۸۲: ۳/۴۶۲-۴۶۴).

بدین ترتیب، ختنی‌سازی توان طغیان در میان خدان‌های امیران شورشی، مهم‌ترین هدف مصادره بود و در شرایطی که امیران خود به قتل و یا حبس محکوم می‌شدند، اموال خاندانی ایشان مصادره می‌شد تا سپاهیان وابسته به آنان را از دسترسی به این اموال و امکان شورش بعدی بازدارد؛ مثلاً، در سال ۷۸۲ق جنگی بین ترکان چرکسی، اتابک برقوق و امیر برکه چوپانی رخ داد که منجر به حبس و مصادره اموال برکه و اطرافیان او شد (مقربزی، ۱۹۹۸: ۳/۱، ۳۸۶)، همچنین نمونه‌هایی از این قبیل در سال‌های ۸۰۲، ۸۱۰، ۸۴۲ق رخ داد. اقدام به قتل سلطان نیز در این دوره اتفاق می‌افتاد و عاقبت چنین اقداماتی نیز قتل و مصادره اموال بود؛ برای نمونه، آقبا لکاش و نوروز، امیر آخور بزرگ، تصمیم به قتل سلطان گرفتند، اما توطئه ایشان آشکار شد و آقبا دستگیر و زندانی شد و اموالش نیز مصادره گردید (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۷۶/۱). در سال ۸۴۸ق سلطان از دست ممالیک سلطانیه خشمگین شد و حقوق برخی از آنان را مصادره نمود (ابن تغری بردی، ۱۹۹۰: ۱/۱۱۰).

۲.۲ پدافند

در نظام ممالیک برجی که هر لحظه امکان جدا شدن امیری از سلطان و پیوستن او به امیری دیگر بود و این امر می‌توان به سرعت یک امیر را به رقیب سلطان تبدیل سازد، سرکوب امیران تنها به بعد از زمان شورش آنان محدود نمی‌شد، بلکه پیش از آن نیز ممکن بود هر ظنی مبنی بر احتمال دسیسه و شورش در مورد عقوبت قرار یگیرد. این امر نوع سیاست پدافندی^۴ یا بازدارندگی بود. در این شرایط، معمولاً سلطان جدید پس از رسیدن به رسیدن سلطنت، با رویکردی پیش‌گیرانه و پدافندی برخی امیران دارای توانمندی و انگیزه برای طغیان علیه خود را حتی بدون آن که شورشی از سوی ایشان سر زده باشد، با رفتارهایی مانند تبعید، قتل، عزل از مقام و مصادره مهار می‌کرد (الشربینی البیومی، ۱/۷۲؛ ابن کثیر، ۱۴۰۷ق: ۴۸). پرداختن به برخی نمونه‌ها برای تبیین موضوع در اینجا مفید خواهد بود؛ برای مثال، در سال ۷۹۱ق، حاجی و برقوق اقدام به مصادره اموال امیرانی نمودند که ظن

توطئه ایشان جدی بود (مقریزی، ۱۹۹۸: ۲، ۳۹۵؛ مقریزی، ۳/ ۲، ۶۶۷-۶۶۸) و برقوق در سال بعد با بازگشت به سلطنت نیز اموال حسین بن کورانی و تاج‌الدین بن مشکور را مصادره کرد (ابن حجر، ۱۹۹۴: ۳/ ۶۸؛ مقریزی، ۱۹۹۸: ۷۰۳-۷۳۲). مستعین بالله عباسی، از خلفای عباسی قاهره که همزمان با ممالیک به خلافتی صوری مشغول بودند، چندی در قبال اقتداری که دریک مقطع به دست آورده بود، در سال ۸۱۵ق اقدام به مصادره اموال امیرانی چون اخناتی، ابن مزوق، استادار غرس و عبدالرزاق نمود (ابن حجر، ۱۹۹۴: ۷/ ۵۹؛ الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۷۵/ ۱). بعد از به سلطنت رسیدن جقمق در سال ۸۴۲ق، اموال امیران طرفدار سلطان اشرف برسبای، مثل دوادار و مقدم الممالیک مصادره گردید (مقریزی، ۱۹۹۸: ۴/ ۳، ۱۰۹۹). در ذوالقعدة سال ۸۵۰ق اسدالدین الکیماوی دوادار از مقامش عزل شد، سپس به منزل او رفته و مبلغ ۲۳۴ دینار و مقداری کتاب به زبان‌های فارسی و ترکی مربوط به کیمیا و ۴ قیراط^۵ الماس و مقداری پارچه یافتند و آن را مصادره کردند (ابن تغری بردی، ۱۹۹۰: ۱/ ۱۸۲). از اموال عزیز یوسف بن برسبای نیز بعد از عزلش، ۶۰۰۰۰ دینار توسط سلطان جقمق، مصادره گردید (مقریزی، ۲۰۰۶م: ۴/ ۳، ۱۱۳۶) و مشابه چنین اقدامی را سلطان خشقدم با احمد بن اینال انجام داد و مبلغ ۱۰۰۰۰۰ دینار از اموالش را مصادره نمود (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۸۱/ ۱؛ ابن تغری بردی، ۱۹۹۰: ۱۶/ ۲۴۸).

در شرایطی کم‌ثبات سیاسی، گاه امیرانی بدون آن که شورشی کرده باشند، خود را در مظان توهّم توطئه سلطان می‌دیدند و بی‌درنگ صحنه قدرت را ترک می‌کردند و در این شرایط، احتمال توقیف اموال خاندان ایشان افزایش می‌یافت؛ برای مثال، در سال ۸۰۴ق، وقتی امیر تغری بردی، نائب دمشق به‌خاطر ترس از دستگیری فرار کرد، سلطان اموالش را مصادره نمود (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۱/ ۲، ۱۸۱ و ۶۴۳). شرایط سیاسی به نحوی پایه‌های اقتدار امیران را در ساختار قدرت لرزان ساخته بود که حتی تهمت و خبرچینی راستی آزمایی نشده نیز می‌توانست به سقوط امیران و مصادره اموالشان ختم شود (ابن‌صیرفی، ۱۹۷۱: ۴۶۴؛ مقریزی، ۱۹۹۸: ۲/ ۴۱۹؛ ابن حجر، ۱۹۹۴: ۴/ ۱۲-۱۳؛ مقریزی، ۳/ ۲، ۹۲۵).

بخش دیگری از مصادره‌ها ممکن بود با انگیزه‌های پدافندی در قبال تهدیدات خارجی روی دهد، زیرا در این دوران، جنگ‌های اروپائیان علیه مصر و شام همچنان تهدیدی جدی بود و از این رو، هر نوع احتمال نفوذ آنان در داخل مورد عقوبت علیه تاجران اروپایی و اموال ایشان و گاهی علیه مسیحیان قرار می‌گرفت برای نمونه، اروپاییان در سال ۷۸۵ق به اسکندریه حمله کردند و در مقابل، حکومت ممالیک اموال تجار اروپایی را مصادره و

دلائل و زمینه‌های مصادره اموال در مصر ... (علیرضا اشتری نفرشی و دیگران) ۱۷

برخی را نیز زندانی نمود (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۱/۲، ۳۲۸). در عهد برقوق، به دلیل اختلافات نظامی در دریا با اروپاییان، به شکل قابل ملاحظه‌ای اموال تاجران اروپایی در مصر مصادره گردید (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۸۳؛ ابن‌حجر، ۱۹۹۴: ۷/۲۴-۲۵). در سال ۸۱۴ق و نیز در سال ۸۳۰ق کالای کشتی‌های اروپائیان در بندر دمیاط توسط سلطان ممالیک مصادره شد (مقریزی، ۴، ۲، ۶۶۵؛ ابن‌تغری بردی، ۱۹۹۲: ۱۴/۲۳۶) و در سال ۸۳۶ق نیز اموال تاجران ونیزی و قطلان در شام و اسکندریه مصادره شد. در سال ۹۱۶ق نیز سلطان اموال راهبان کلیسای قیامت و اروپائیان را در بندر دمیاط و اسکندریه مصادره نمود (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۸۳).

جاسوسان دشمنان بیرونی در داخل نیز گاه به مجازات مصادره گرفتار می‌شدند؛ چنان‌که ملک غوری در ۹۱۷ق تغری بردی ترجمان را به‌خاطر جاسوسی و فاش نمودن اطلاعات و نقاط ضعف حکومت به اروپاییان و تشویق آنان برای حمله به قلمرو حکومت ممالیک، زندانی و اموال او را مصادره نمود (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۴/۲۱۰). همچنین در سال ۹۲۰-۹۲۲ق که آستانه تهاجم سلطان عثمانی به قلمرو ممالیک به شمار می‌آید، جاسوسان عثمانی در مصر، از جمله خاندان ابراهیم سمرقندی و یونس عادل به‌خاطر جاسوسی برای عثمانیان، زندانی شدند و اموالشان مصادره گردید (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۷۸/۱؛ ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۴/۳۹۵). مصادره اموال این عده عملاً نشان از تنبیه عوامل نفوذی عثمانیان در مصر داشت که البته در نهایت، با شکست ممالیک از عثمانیان نشان داد که انگیزه ممالیک از این نوع تنبیه و تعقیب بی‌مورد نبوده است.

۳. دلائل و زمینه‌های اقتصادی

یکی از وجوه پدیده مصادره، وجه اقتصادی آن یا رابطه آن با نظام پول و مالکیت است. در حالی که مالکیت از ارکان شکل‌گیری تمدن‌ها به شمار می‌رود، یکی از اصلی‌ترین ویژگی‌های ماهیتی پدیده مصادره، سلب مالکیت پول و یا دارای از مجرم است. حجم یا میزان این پول و یا دارایی سلب شده، هر چقدر که باشد، در جامعه به فرد و یا نهاد دیگری الحاق می‌یابد و به بزرگ شدن آن می‌انجامد و از آنجا که مصادره جنبه سیاسی بسیار مهمی دارد، معمولاً حجم کاسته شده از پول و یا دارایی مجرم، به نهاد و یا شخصی که حامل اعتبار سیاسی است، الحاق می‌شود که برای نمونه می‌تواند خزانة دولتی و یا فرمان‌روا باشد.^۶

ممالیک به سبب ماهیت نژادی بیگانه با مصر، عملاً بر سرزمینی بیگانه حکمرانی یافته بودند که از دیرباز ثروتمند، متمدن و شکوفا بود. زیربنای ثروت این سرزمین را اقتصاد زراعی آن تشکیل می‌داد یعنی زمین‌های پهناوری که در حاشیه نیل به تولید زراعی می‌پرداختند و بر مبنای آن صنایع دستی مبتنی بر بافت و یا صنایع فرآوری غذایی مانند تولید شکر را بارور می‌ساختند. بعد دیگر اقتصاد ممالیک موقعیت جغرافیایی آن در میان جهان متمدن آن روز بود یعنی سرزمینی که آفریقا را به اروپا و آسیا پیوند می‌داد و در حاشیه دو دریای مهم ارتباطی - تجاری یعنی مدیترانه و دریای سرخ قرار داشت و بدین ترتیب، اخذ عوارض تجاری از کشتی‌ها را ممکن می‌ساخت. از این رو، دولت ممالیک با ساختار سیاسی رقابتی و ناپایدار و هویت بیگانه حاکمان، تلاش در جهت اخذ بیشترین بهره فردی برای امیران از این منابع را ایجاد نمود. امیران ممالیک زمین‌های بسیاری را به اقطاع میان خود تقسیم می‌داشتند تا از ثروت زراعی آن بهره گیرند و از صنایع نیز مالیات دریافت می‌داشتند. همزمان، این امیران، تاجران و کشتی‌های تجاری در مسیرهای بنادر دریایی مصر را وادار به دادن عوارض گران می‌کردند. این در حالی بود که از سویی، عدم توسعه زیرساخت‌های زراعی و صنعتی در نهایت به فقر زمین‌ها و کاهش ثروت و کاهش تولید صنعتی انجامید و از سویی دیگر، با کشف دماغه امید نیک از سوی اروپاییان که مسیر حمل و نقل تجاری اروپا به هند را بدون گذر از مصر ممکن می‌ساخت، ضربه‌ای مهلک بر اقتصاد تجاری مصر وارد ساخت و با تحریم راه‌های تجاری آن از سوی اروپاییان، امیران ممالیک را از ثروتی حیاتی محروم ساخت بدین ترتیب، فقر داخلی و کاهش نزدیک به قطع عوارض کشتی‌های اروپایی، در کنار کاهش تولید زراعی و صنعتی در داخل، اقتصاد مصر را به ورطه‌ای سخت از تنگنا کشید و انگیزه‌ای جدی برای دست اندازی سلاطین به ثروت امیران و بزرگان در داخل، از جمله از مسیر مصادره گردید (حتی، ۱۳۸۰: ۸۷۷-۸۷۸).

۱.۳ رفع کسری بودجه دولتی

نیاز مالی دولت به منظور پر کردن خزانه می‌توانست انگیزه‌ای جدی برای مصادره اموال افراد باشد که پیش از این نیز در سایر دولت‌ها و سرزمین‌های دیگر نمونه‌های آن دیده شده بود (الشربینی البیومی، ۱۹۹۸: ۹۲؛ قربانی حصاری و همکاران، بهار و تابستان ۱۳۹۵: ۵۸؛ قربانی حصاری و همکاران، اسفند ۱۳۹۵: ۲۲۵). درگیری در جنگ‌ها یکی از مهم‌ترین شرایطی بود که ممالیک را به مصادره تشویق می‌نمود؛ هرچند ممالیک چه در شاخه بحری و چه در

شاخه برجی آنان، معمولاً آغاز کنندگان جنگ‌های بزرگ بیرونی نبودند، اما برای دفاع از قلمرو خود نیازمند ورود به جنگ بودند؛ برای نمونه سلطان فرج بن برقوق در سال ۸۰۳ق اموال امناء، اقطاع‌داران و مردم را برای آماده شدن در جنگ با تیمور لنگ مصادره نمود (ابن حجر، ۱۹۹۴: ۳/ ۲۱۱؛ ابن تغری، ۱۹۹۲: ۱۲/ ۲۴۷-۲۴۸). علاوه بر جنگ‌های مهم بیرونی، جنگ‌های داخلی نیز هزینه‌های گزافی داشت. در سال ۷۹۱ق، منطاش، از امیران مالیک، امر به مصادره از مردم، کارکنان دولت و اموال اوقاف برای آماده شدن برای جنگ با برقوق نمود، همچنین در دوره ناصر فرج، هشت دسته سپاه به جنگ اعزام شد که هزینه‌های آن از راه مصادره تأمین گردید. در سال ۸۷۲ق سلطان قایتبای چند مصادره را برای آماده شدن برای جنگ انجام داد (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۳/ ۲۱، ۲۴). همچنین سلطان غوری در سال ۹۰۸ق برای دفع صفویان که شایعه گشته بود در صدد حمله به مرزهای مالیک هستند، تدارک حمله دید و اقدام به مصادره مردم و کارمندان نمود و مبالغ زیادی را بر آنان تحمیل نمود و هرچند این حمله صورت نگرفت، اموال مصادره شده نیز به صاحبان آن بازگردانده نشد (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۴/ ۳۹، ۴۱؛ الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۱۰۶). در سال ۹۲۰ق سلطان غوری برای حمله به شام، اموال مردم نابلس را به مبلغ ۱۲۴۰۰۰ دینار و مردم دمشق، غزه، صفد، طرابلس، حلب و حمه را به مبلغ ۲۰ دینار مصادره نمود (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۹۶).

علاوه بر جنگ، هزینه‌های کلان دیگر نیز می‌توانست انگیزه‌ای برای مصادره باشد؛ در سال ۹۰۶ق نایب دمشق قصد سفر حج نمود و برای تأمین هزینه سفر اقدام به مصادره فرمانده سپاه، ابن‌نیری و همسرش قصره و شخصی به نام ابن‌شتمر نمود (ابن‌طولون، ۱۴۱۸: ۱، ۲۳۴، ۲۴۵). مصادراتی نیز برای دادن حقوق سپاهیان صورت می‌گرفت، برای مثال وقتی محمد بن ططر به ولایت رسید، منابع کافی برای پرداخت حقوق سپاهیان نداشت، بنابراین ارغون شاه را مکلف به یافتن راه چاره نمود و او نیز اموال سه نفر از کارگزاران دولتی را به مبلغ ۴۶۰۰۰ دینار مصادره نمود (مقریزی، ۲۰۰۶م: ۴/ ۲، ۵۹۵). در اینجا حائز توجه است که بر خلاف مصادره‌ها با انگیزه سیاسی که بیشتر امیران مالیک و ثروت‌خاندانی آنان را هدف قرار می‌داد، در مصادره با انگیزه‌های اقتصادی، سایر ائشار چون مردم کادی و کارگزاران دیوانی را نیز مطمع نظر می‌داشت. در سال ۸۵۷ق از اموال جمال‌الدین یوسف، ناظر سپاه و خاص مبلغ ۱۰۰۰۰۰ دینار و الزینی یحیی، نیز مبلغ ۳۰۰۰۰ دینار مصادره گردید. در همان سال از اموال امیر الطواشی، فیروز النوروزی،

زین‌الدین استادار و سایرین مبلغ ۹۰.۰۰۰ دینار مصادره گردید (ابن‌تغری بردی، ۱۹۹۰: ۲/۴۰۲-۴۰۳). این مصادره‌ها تمامی علیه دیوانیان بود. مصادره‌ها علیه بازاریان نیز در این دسته انگیزشی می‌گنجید؛ مصادره‌های اواخر عهد ممالیک یعنی دوره غوری بسیار گزاف بود، به نحوی که در سال‌های ۹۰۷، ۹۱۶، ۹۱۷ ق حتی منجر به بسته شدن بازارها و آسیب به اهالی گردید (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷، ۹۷).

در فقدان منابع برای توسعه زیرساخت‌ها، گاه مصادره معطوف به این امر صورت می‌پذیرفت. مصادره‌هایی نیز برای ساختن ابزارآلات جنگی، ساخت و تعمیر پل‌ها، ساخت مدارس، بناهای دینی و... صورت می‌گرفت؛ مثلاً در سال ۷۹۴ ق هزینه ساخت یکی از پل‌ها در جیزه از محل مصادره تأمین شد (مقریزی، ۱۹۹۸: ۲، ۱۶۸) و سلطان فرج بن برقوق در سال ۸۰۹ ق اموالی را از مردم و اوقاف دمشق برای تعمیر قلعه دمشق گرفت (ابن حجر، ۱۹۹۴: ۶، ۸؛ مقریزی، ۱۴۱۸ ق: ۴/۱، ۳۹). در سال ۹۲۲ ق نیز والی قاهره به بهانه برخی عمران‌ها مبالغی از اموال افراد عادی را مصادره کرد (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۱۴۱). مقولات مصادره شده فقط به پول نقد محدود نبود، برای نمونه شیخ در سال ۸۱۸ ق اقدام به مصادره سنگ مرمر برای ساخت مسجد نمود (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۲/۲۰) و نمونه‌های مشابه دیگری نیز در سال‌های ۸۲۶، ۹۱۸ و ۹۲۲ ق رخ داد (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۹۷). سلطان قانصوه نیز در سال ۹۰۵ ق برای ساخت خانه‌ای برای برادرش در کنار برکه نیل، زمین‌های عمومی را مصادره نمود (همان، ۱۴۳؛ ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۳/۴۳۷). گاه نیز حرفه و توان فردی صنعتگران و حتی کارگران ساده مصادره می‌شد تا امور اجرایی و عمرانی حاکمیت تکمیل گردد (مقریزی، ۲۰۰۶: ۲، ۱ ق؛ ۲۹۱؛ مقریزی، ۱۹۹۸: ۲/۳۰۹). این توصیفات به خوبی رابطه میان قدرت و اقتصاد در یک نظام فروپاشیده اقتصادی را نشان می‌دهد.^۷

یکی دیگر از منابع مالی جذاب برای ممالیک، مصادره میراث بلاصاحب بود یعنی اموال درگذشتگانی که وارثی نداشتند (قلقشندی، ۱۴۰۷ ق: ۳/۵۳۲). این مقادیر در دوره‌های از شیوع بیماری‌های پرم‌گ و میر عمومی بیشتر می‌گشت؛ برای نمونه در سال ۸۴۸ ق هر ماه، مصادره اموال بدون وارث بیش از هزار نفر در دیوان ثبت می‌شد و در سال ۸۹۷ ق بیش از ۲۰۰.۰۰۰ نفر در دیوان ثبت گردید (قطب‌البراهیم، ۱۹۹۶: ۱۶۹؛ ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۳/۲۸۹). مدل مصادره اموال میراث بلاصاحب بعدها به مصادره اموال از وارثان نیز تعمیم یافت و از وارثان امرای متوفی (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۱۴۶) و یک‌ششم اموال سایر متوفیان مصادره

می‌شد که عملاً به مثابه نوعی مالیات بود (همان، ۱/ ق ۲، ۸۰۱). این مصادره در سال ۸۱۳ق، تمام ماترک متوفی را شامل شد که عمدتاً با عنوان موارث الحشریه به دیوان نظر و یا به دیوان خاصکی یا اموال شخصی سلطان وصول می‌گشت (قلقشندی، ۱۴۰۷ق: ۳/ ۵۳۲؛ قطب ابراهیم، ۱۹۹۶: ۱۷۰؛ ابن حجر، ۱۹۹۴: ۲/ ۴۶۳؛ سخاوی، ۲۰۰۲: ۳۷) و مسلمانان و غیرمسلمانان را شامل بود (ابن یاس، ۱۹۸۲: ۱، ق ۲، ۸۰۹). مصادره میراث، به ویژه میراث متوفیان مسلمان، بواسطه تناقض با فقه اسلامی، حتی به اختلاف نظر و حتی گاه لغو می‌شد (ابن دقماق، ۲۰۰۷: ۶۷؛ الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۱۴۵؛ مقریزی، ۲۰۰۶: ۴، ق ۱، ۱۶۰، ق ۲، ۴۳۷). گاه در مقابل ماترک متوفی، ورثه ما به ازایی به حاکمیت پرداخت و از مصادره اموال منقول و غیر منقول متوفی جلوگیری می‌کردند؛ مثلاً وقتی ابن ابی‌الفرج وزیر در دوره مؤید شیخ وفات یافت، برای مابه ازای میراث او به مبلغ ۱۰۰۰۰۰ مثقال به توافق رسیدند (سخاوی، ۴/ ۲۵۰).

۲.۳ درآمدهای ناشی از جرم‌های غیر سیاسی

واضح است که جوامع دارای رفتارها و پدیده‌های اجتماعی متنوعی هستند که بسیاری از آنها دارای هیچ انگیزه و یا ماهیت سیاسی نیست، بلکه ممکن است ماهیتاً طبق الگوها و هنجارهای فرهنگی آن جامعه مصداقی از جرم باشد و این موضوعی است که اساساً ذیل نظریات مختلف جرم‌شناسی فرهنگی یعنی بررسی نقش ساختارهای فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در وقوع جرم و ارتباط میان فرهنگ و جرم با رویکردی ساختارگرا قابل تحلیل است (رحیمی نجات، ۲۰۱۹: ۷۷)، اما با وجود آن که دسته‌ای از جرم‌ها یا ناهنجاری‌های اجتماعی ماهیت سیاسی ندارند، اما دستگاه سیاسی که متولی اداره جامعه در تمامی شئون آن است، می‌تواند مدعی برخورد با این نوع رفتارها به شمار آید. در برابر رفتاری که جرم تلقی می‌شد، حاکمیت سیاسی می‌توانست به دو واکنش دست بزند: ۱. برخورد با هر جرم انگاره‌یافته یا تعریف شده‌ای اعم از وقوع در داخل دستگاه سیاسی و تشکیلاتی و یا در جامعه به منظور بقای دستگاه و جامعه؛ ۲. تلاش برای تبدیل مجازات بخشی از این جرم‌ها به مجازات‌های مالی یعنی اخذ وجه جریمه در ازای جرم از سوی دولت؛ درست در همین جا، مجازات مصادره می‌توانست برای دولت ممالیک بخشی از نظام مجازات در برابر جرائم غیر سیاسی باشد تا بدین ترتیب، از محل جرمی که ضرورتاً و مستقیماً ثبات نظام سیاسی را تهدید نمی‌کرد، بتواند به منبع درآمدی برای خزانه اقتصادی خود دست یازد.

ممکن بود برخی جرم‌ها در داخل دستگاه تشکیلات دولتی و اتفاقاً در ارتباط با موضوعات اقتصادی روی دهند، زیرا در شرایط فشار اقتصادی، صاحب‌منصبان امور مالی، در دست‌اندازی به منابع فرصت مغتنم داشتند؛ مسئولان اخذ اموال برای دولت، اعم از مالیات و جریمه‌ها، اولین افرادی بودند که در صورت تخطی یا کوتاهی در انجام درست این امور، اموالشان مصادره می‌شد؛ از آن جمله، وقتی مسئولان مالی و مالیاتی، در پرداخت مبالغ واصله به خزائن دولتی کوتاهی می‌کردند، به مصادره گرفتار می‌شدند؛ مثلاً سلطان غوری در سال ۹۱۵ق کارگزاران را به‌خاطر بدهی‌های معلق از مصادره‌ها و حساب‌های قبلی به مبلغ ۶۰۰.۰۰۰ جریمه نمود و از اموالشان را مصادره کرد (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۴/۱۶۹، ۴۷۹). سلطان غوری در سال ۹۲۱ق اموال کارگزارانی صیرفی عبدالعظیم و علیق را به مبلغ ۲۰۰۰ دینار مصادره نمود. نمونه‌های مشابه دیگری نیز در سال‌های ۸۲۸، ۷۸۵، ۸۵۴، ۸۸۵ و ۸۸۹ق گزارش شده است (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۹۷). همچنین در سال ۸۳۸ق وقتی کریم‌الدین بن کاتب المناخ وزیر به اتهام نقصان ۵۰.۰۰۰ دینار در ارائه اموال، مجازات و مصادره اموال شد (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۲، ۱۵۹).

در سال ۸۷۴ق امیر برقوق قاضی هانی را به اتهام اختلاس ۵۰۰ دینار، دستگیر و به مبلغ ۳۰۰۰ دینار مصادره اموال نمود (ابن‌صیرفی، ۱۲۹). در سال ۸۴۳ق، سلطان جقمق استدار، از اموال جانی‌بک به مبلغ ۱.۳۰۰.۰۰۰ دینار به سبب وارد کردن خسارات به اموال دولت، مصادره نمود (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۱۰۱). در سال ۹۱۳ق، عبدالعظیم صیرفی به اتهام اختلاس در ضرب سکه‌های طلا، دستگیر و ۱۰.۰۰۰ دینار مصادره اموال شد (همان، ۹۹). در سال ۸۰۴ق سعدالدین بن عزاب، منشی مخصوص و برادرش وزیر فخرالدین، به‌خاطر تأمین نکردن مخارج ۱.۳۰۰.۰۰۰ درهم و وزیر ارغون در سال ۸۲۶ق (ابن‌صیرفی، ۱۹۷۱: ۳/۲۹-۳۰) و استاد آقبا الجمالی نیز در سال ۸۳۳ق به همین دلیل مصادره اموال شدند (ابن تغری‌بردی، ۱۹۹۲: ۳۴۶). مصادره مسئولان امور مالی در سال‌های ۸۲۵ و ۸۴۲ق نیز روی دارد (مقریزی، ۱۹۹۸: ۴/۳، ۱۰۹۱). در سال ۸۷۲ق خوند سوربای و سراری ظاهر خشقدم، به جرم سرقت ۲۰۰۰۰ دینار از خزانه سلطان مصادره اموال شدند (همان، ۳/۱۱). طیف دیگری از مجزات‌های مصادره در برابر جرائم معمول اجتماعی روی می‌داد؛ آن چه فساد اخلاقی، قتل، ربا، خیانت در امانت و حتی رفتارهای مانند ریاکاری، دشنام و مسخره کردن، سبکسری، سخن‌چینی، دروغ و فساد اعتقادی، از جمله اتهام به تشیع تلقی می‌شد مشمول مصادره اموال می‌گردید (مقریزی، ۱۹۹۸: ۳/۲، ۴۸۲؛ الشربینی البیومی،

دلائل و زمینه‌های مصادرهٔ اموال در مصر ... (علیرضا اشتری نفرشی و دیگران) ۲۳

۱۹۹۷: ۱۱۰، ۲۱۰). در سال ۸۴۲ق، بخشی از اموال امیر آخور به‌خاطر دشنام به یکی از اشراف مصادره شد (همان: ۲۱۰)؛ سلطان غوری نیز اموال خواجه شمس‌الدین را به‌خاطر انتقاد به خود مصادره نمود (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۴/۲۸۲). در سال ۹۱۵ق، امیر قرقماش مورد دستبرد قرار گرفت و والی، سارق را دو برابر اموال دزدی مصادره اموال نمود (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۴/۱۴۱). دروغ‌گویی و سوگند دروغ نیز چنین عواقبی داشت، مثلاً قاضی قضات مصر ولی‌الدین سفتی را به‌خاطر سوگند دروغ، به مبلغ ۱۶.۰۰۰ دینار مصادره مال نمود (سخاوی، ۲۰۰۲: ۲۹۵؛ ابن‌تغری بردی، ۱۹۹۲: ۵/۳۹۲).

در برخی گزارش‌ها، تبیین ارتباط منطقی میان جرم و مصادره کار دشواری به نظر می‌رسد؛ در دوره قایتبای در خرابه‌ای، کودک مقتولی پیدا شد و در برابر، تمام اهل محله به‌خاطر آن مصادره اموال شدند (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۱۱۳). در سال ۹۱۲ق اصبهانی به‌خاطر عدم تحویل مقداری از پارچه‌های یکی از تاجران که نزد او امانت بود، از ریاست سریاقوس عزل شد و مبلغ ۲۰۰.۰۰۰ درهم مصادره دارائی شد (ابن‌صیرفی، ۱۹۷۱: ۱/۳۴۷؛ ابن‌تغری، ۱۹۹۲: ۱۲، ۳۸). در دوره غوری، به گزارش یکی از خدمتکاران که همسر اینال‌بای امانتی را سرقت کرده، افزون بر مسروقه، اموال اینال‌بای به مبلغ ۱۰.۰۰۰ دینار مصادره شد که مقداری را پرداخت نمود و به‌خاطر ناتوانی در پرداخت باقی آن خودکشی کرد (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۴/۳۱۲-۳۱۳).

اتهام اعتقاد به تشیع نیز از جمله مواردی بود که مردم برای انتقام از افراد یا دشمنان خود از آن استفاده می‌کردند و افراد متهم به تشیع را مجازات و تمام اموالشان مصادره می‌شد (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۱۱۵). در دوره برقوق، در سال ۷۹۲ق، وقتی قضات به تشیع ابن‌سبع شهادت دادند، استاد قرقماش او را کشت و اموالش شامل ۱.۰۶۰.۰۰۰ درهم و ۸۰.۰۰۰ رأس دام و چند دولاب را مصادره نمود (مقریزی، ۲۰۰۶: ۳/۲، ۷۱۲).

با تشویق‌کنندگان به شرارت و هرزگی نیز با توییخ مالی و مصادره برخورد می‌شد. برای مثال، قاضی بهاء‌الدین بن عبدالعزیز بلقینی به‌اتهام ایجاد فساد به مبلغ هزار دینار مصادره مال شد (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۱۱۸؛ ابن‌حجر، ۱۹۹۴: ۹/۷۰) و محمد بن جمال‌الدین استادار نیز در سال ۹۱۳ق به همین شکل مصادره اموال گردید (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۴/۱۲۴). در سال ۸۹۴ق، خواجه ابن‌زقیق به‌خاطر دست‌درازی به دختری، ۵۰۰ دینار مصادره مایملک گردید. سلطان قایتبای نیز سال ۸۸۶ق به یشبک، والی قاهره دستور داد از ایجاد فساد خدیجه رحایه که مردم به‌خاطر آواز خواندنش شیفته او شده بودند، جلوگیری نماید، فلذا

اموال خدیجه مصادره گردید و متعهد شد دیگر آواز نخواند (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۱۱۸؛ ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۳/ ۱۸۵-۱۸۶). نوشیدن شراب نیز گاهی مجازات مصادره را در پی داشت؛ سلطان ملک ظاهر برقوق، ابن‌طبلای را به‌خاطر مستی‌اش مجازات نمود و مبالغی از او ستاند (ابن‌تغری بردی، ۱۹۹۲: ۱۲/ ۶۵). به نقل از مقریزی (مقریزی، ۱۹۹۸: ۲/ ۳۰۷؛ مقریزی، ۲، ق ۲، ۳۷۲) در سال‌های ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰ ق کریم‌الدین عبدالکریم بن مکناس و از خویشان سببی وی، شمس‌الدین ابوالبرکات به‌خاطر نوشیدن شراب در حضور آوازخوانان مصادره مال شدند (ابن‌صیرفی، ۱۹۷۱: ۱/ ۱۵۱؛ ابن‌حجر، ۱۹۹۴: ۲/ ۲۸۹). در اواسط حکومت خشقدم ناصری ۸۶۸ ق، وزیر او طی حملاتی به محله برکه رطلی، هر عامی را که مست می‌دید تنبیه می‌نمود، اما اگر از دولتیان بود او را مصادره مال می‌نمود (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۲/ ۴۱۶؛ الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۱۲۰).

در فقدان نظام روالمندی از فرهنگ سیاسی و ساختار دولتی که بتواند رویه‌ای شبیه به قانون را جاری سازد، چه در انگاشتن رفتاری به عنوان جرم و چه در تصمیم در ماهیت مجازات آن رفتار، معمولاً جرائم منتهی به مجازات مصادره بسیار متنوع، سلیقه‌محور و گاه دور از منطق قانونی و یا انصاف بودند؛ در سال ۸۰۹ ق امیر حج، کزل عجمی به‌خاطر بدرفتاری با حجاج و گرفتن اموالی از آنان (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۱/ ۲۷۶۰) و به گفته ابن‌طولون در سال ۹۰۰ ق نیز امیر حج، ارکماس به‌خاطر غارت حاجیان این‌چنین مجازات شدند (ابن‌طولون، ۱۴۱۸: ۱۶۲). در سال ۹۲۰ ق سلطان دستور داد یکی از طبیبان یهودی به نام خضیر به‌خاطر تجویز اشتباه منجر به مرگ یک مسلمان مصادره اموال شود (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۴/ ۳۸۶). در عین حال، سلطان برقوق، ابن‌آقبا آص را به‌خاطر ظلم و ستم بر مسیحیان شویک مصادره مال نمود و در سال ۸۱۹ ق بدویان بحیره که دست به کشتار همدیگر در نزاع زده بودند، توسط فرماندار از محل دامهایشان مصادره اموال شدند (ابن‌حجر، ۱۹۹۴: ۷/ ۲۲۳). در سال ۸۰۱ ق احمد بن زین به‌خاطر شکایات مردم به مبلغ ۴۰۰.۰۰۰ درهم مصادره پول شد (مقریزی، ۲۰۰۶: ۳، ق ۳، ۹۶۵) و در سال ۷۹۵ ق، اموال کاشف‌الجیزه به‌خاطر ظلم به کشاورزان مصادره گردید (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۳/ ۴۵۱).

۴. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر برای شناخت پدیده تاریخی مصادره در مصر دوران ممالیک برجی، کوشید با بررسی بیشترین داده‌های منابع تاریخی و برخی پژوهش‌های موجود، شناخت این پدیده

دلائل و زمینه‌های مصادرهٔ اموال در مصر ... (علیرضا اشتری نفرشی و دیگران) ۲۵

را از مسیر شناخت دلائل و زمینه‌های بروز آن ممکن سازد؛ بر این مبنا، این دستاوردها حاصل گردید:

۱. عمده‌ترین دلائل و زمینه‌های بروز پدیده مصادره در دو جنبه سیاسی و اقتصادی قابل تبیین است.

۲. از جهت سیاسی، مصادره را باید در چارچوب نظام سیاسی و راهبردهای مالیات برای کسب مشروعیت سیاسی بازشناسی کرد؛ در شرایطی که اساس مشروعیت در نظام مالیات بر مبنای حمایت‌های امیران مالیات صاحب خاندان‌های نظامی یعنی شمار معتنابهی از سربازان مملوک تحت «مالکیت - امر» هر امیر بوده است، رسیدن به سلطنت و حفظ آن مرهون بیشترین حمایت از جانب این امیران بوده و از همین رو، رقابت‌های سیاسی میان آنان امری شایع بود که در قالب شورش‌های امیران برضد سلطان روی می‌داد و به ازای آن‌ها نیز سرکوب از جمله به شکل مصادره اموال امیران شورشی روی می‌داد تا خاندان او را از دسترسی به این منابع مالی برای تکرار شورش بازدارد.

۳. بروز تهدیدات بیرونی، به‌ویژه از سوی اروپائیان منجر به بروز مدل‌هایی از مصادره در داخل از جمله علیه تاجران اروپایی می‌شد تا پاسخی نمادین به آنان باشد و یا از دامنه نفوذ آنان در کشور جلوگیری کند.

۴. عمده‌ترین دلائل و زمینه‌های اقتصادی مصادره را باید در عدم داشتن سیاستی برای شکوفایی اقتصادی مصر از سوی مالیات جستجو کرد، در شرایطی که آنان حاکمانی بیگانه و بدون علقه سرزمینی در مصر بودند و تنها بقای حاکمیت از محل مصرف منابع اقتصادی بدون برنامه‌ای برای جایگزینی و آمایش این منابع را دنبال می‌کردند؛ اما بی‌توجهی آنان به امر اقتصاد سرزمینی در نهایت با تحریم راه تجارت آبی ایشان از سوی اروپائیان منجر به کوچک شدن حجم اقتصاد مصر شد و در نهایت، آنان را به رویکرد مقاومت در برابر فروپاشی اقتصادی از محل فشار بر جامعه داخل از جمله از مسیر وضع انواع مصادره‌ها کشاند تا جبران کسری بودجه حاصل شود.

۵. تلاش مالیات برای رفع کسری بودجه با اتکاء به منابع داخل از هر طریق ممکن، نوعی بی‌تفاوتی حتی به موضوعات شرعی در مالکیت را به همراه داشت که برای نمونه منجر به مصادره ماترک متوفیان گردید و انواع جرم‌انگاری‌ها و مجازات‌های

بی‌منطق را به همراه داشت که نمایشی از تأثیر حکمرانی ناشایسته بر اقتصاد و به صورت رنجیره‌وار تأثیر منفی اقتصاد غیر روالمند بر جامعه‌ای در زوال فرهنگ سیاسی را به منصفه ظهور می‌گذاشت، به نحوی که مصادره را می‌توان نه تلاش نظام سیاسی و دستگاه قضایی آن برای اصلاح جامعه، بلکه نمادی از درهم ریختگی سیاسی، فروپاشی اقتصادی و فروپاشی اخلاق سیاسی در شمار آورد.

۶. مصادره در عصر پیشامدرن یعنی در فقدان نظامات مدرن دارای نهادهای تحقق‌بخش عدالت مانند دستگاه قضاوت و قانون، عنصری برای جبران بخشی از این عدالت بود، اما در شرایطی که نبود ضوابط و قوانین می‌توانست این عدالت را بسیار سلیقه‌محور و دور از مدار مفهوم واقعی عدالت سازد.

پی‌نوشت‌ها

۱. مصادره با اصطلاحات غرامت، حوطه، تنبیه و جنایت نیز خوانده می‌شده است (الشربینی البیومی، ۱۹۹۷: ۲۲/۱).

۲. در مصر دوره ممالیک برجی، حکم مصادره را معمولاً سلطان مملوک یعنی عالی‌ترین مقام سیاسی صادر می‌کرد؛ اما اجرای آن با یکی از زیردستان دیوانی یا اداری وزیر با لقب «شاذ الدواوین» بود (قلقشندی، ۱۹۸۷: ۴/۴۱؛ مقریزی، ۱۹۹۸: ۲/۲۲۴؛ ابن تغری، ۱۹۹۲: ۱۶/۷۵).

۳. همزمان، خلافت عباسیان قاهره که از ۶۵۸ق. توسط ممالیک بحری ایجاد شده بود تا پایان عصر ممالیک برجی و سقوط آنان به دست عثمانیان مایه مشروعیت ظاهری آنان بود (ابن ایاس، ۲۰۰۶: ۱۸۶/۲؛ سیوطی، ۱۳۷۲: ۴۱۲).

۴. از نظر لغوی پدافند از دو جز «پد» و «آفند» تشکیل شده است و در ادبیات فارسی «پاد» یا «پد» پیشوندی است که با معانی «ضد»، «متضاد پی و دنبال» بوده و واژه آفند نیز به مفهوم «جنگ، جدال، پیکار و دشمنی» است (لغت‌نامه دهخدا، ۱۳۵۱: ج ۴/ذیل پدافند). دو نوع دفاع وجود دارد: غیر عامل و عامل. پدافند غیرعامل یا پدافند ناکنش‌گر نوعی دفاع غیرنظامی است؛ و به مجموعه اقداماتی گفته می‌شود که به جنگ‌افزار نیاز ندارد و با اجرای آن می‌توان از وارد شدن خسارات مالی به تأسیسات حیاتی و حساس نظامی و غیرنظامی و تلفات انسانی جلوگیری نموده یا میزان این خسارات و تلفات را به حداقل ممکن کاهش داد (زارع، ۱۳۹۷: ۱۰). پدافند عامل نیز مقابله مستقیم و رویارویی با دشمن و استفاده از ابزار جنگی در آن است به‌منظور مقابله و خنثی کردن اقدامات تهاجمی است (صدری افشار، ۱۳۷۳: ۱۴۵).

۵. در مصر واحد وزن (۱۹۵/۰ گرم) (آذرنوش، ۱۳۸۹: ۵۷۰).

دلائل و زمینه‌های مصادره اموال در مصر ... (علیرضا اشتری تفرشی و دیگران) ۲۷

۶. مصادره معمولاً به صورت نقدی دریافت می‌شد (ابن‌ایاس، ۱۹۸۲: ۱/ ۲، ۷۰۲)، اما ممکن بود بخشی و یا حتی همه آن به صورت کالا، اسب، ادویه و حبوبات نیز دریافت شود؛ مثلاً در سال ۸۴۲ق وقتی عبدالباسط بن خلیل مصادره اموال شد، قسمتی از آن را به صورت نقدی و باقی را در قالب فلفل به ارزش ۴۰.۰۰۰ دینار ستانند (ابن حجر، ۹/ ۳۷۶).

۷. در مقابل این رویه مالیات، می‌توان به رویه شاهان ایران اشاره داشت که با رویکردی ایرانشهری، مثلاً برای ساخت تأسیسات عمرانی خوزستان از اسیران رومی و غرامات‌های امپراتور روم بهره بردند نه فشار بر ایرانیان که آنان را مردم سرزمین خود می‌دانستند (مسعودی، ۱۳۷۴: ۶۹؛ مسکویه، ۱۳۵۸: ۷۹).

کتاب‌نامه

- آذرنوش، آذرتاش (۱۳۸۹ه.ش)، فرهنگ معاصر عربی - فارسی، تهران: نشر نی.
- ابن کثیر، حافظ (۱۴۰۷ق/۱۹۸۸م)، *البدایه و النهایه*، (چاپ هفتم)، بیروت-لبنان: دارالکتب العلمیه.
- ابن‌ایاس، محمد بن احمد (۴۲۶ق/۲۰۰۶م)، *جواهر السلوک فی امر خلفاء و الملوک*، تحقیق محمد زینهم، الدار الثقافیه للنشر.
- ابن‌ایاس، محمد بن احمد (۱۹۸۲)، *بدایع الزهور فی وقایع الدهور*، قاهره: هیئة المصریه العامه للكتاب.
- ابن تغری بردی الاتابکی، جمال الدین ابی المحاسن یوسف (۱۹۹۰)، *حوادث الدهور فی مادی الایام و الشهور*، تحقیق: محمد کمال الدین عزالدین، عالم الکتب.
- ابن حجر العسقلانی، احمد (۱۴۱۵ق/۱۹۹۴م)، *انباء الغمر بانباء العمر*، تحقیق: حسن حبشی، قاهره.
- ابن خلدون، عبدالرحمن (۱۳۷۵ه.ش)، *مقدمه*، ترجمه: محمد پروین گنابادی، تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- ابن دقماق، صارم الدین ابراهیم بن محمد (۲۰۰۷)، *الجواهر الثمین فی سیر الملوک و السلاطین*، بیروت-لبنان: عالم الکتب.
- ابن صیرفی، علی بن داوود (۱۹۷۱)، *نزهة النفوس و الابدان فی تواریخ الزمان*، قاهره-مصر: وزارة الثقافیه مرکز التراث.
- ابن طولون، محمد بن علی (۱۴۱۸ق)، *مفاته الخلال فی حوادث الزمان*، تحقیق: خلیل عمران، منصور، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن‌شام، عبدالملک (۱۴۳۸ق)، *السیره النبویه*، بیروت: الکتبه العلمیه.
- برنارد، لوئیس (۱۳۸۹)، «عباسیان»، ترجمه علیرضا اشتری تفرشی، *نشریه نامه تاریخ پژوهان*، شماره ۲۴، صفحات ۱۵۲-۱۸۰.

۲۸ تحقیقات تاریخی اقتصادی ایران، سال ۱۴، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۴

بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷)، *جمل من انساب الاشراف*، تحقیق سهیل زکار و ریاض زرکلی، ج ۲، بیروت: دارالفکر.

حتی، فیلیپ خوری (۱۳۸۰)، *تاریخ عرب*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
خواجه میرزا، محمود (۱۳۸۲)، «منابع مالی دولت فاطمیان»، *فصلنامه تاریخ اسلام*، شماره ۱۴، صفحات ۱۰۱-۱۱۸.

دهخدا، علی اکبر (۱۳۵۱)، *لغت نامه دهخدا*، جلد ۴، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
زارع پور، افضل (۱۳۹۷)، *کاربرد پدافند غیرعامل در برنامه ریزی شهری*، تهران: ملرد.
سخاوی، محمد بن عبدالرحمن (۲۰۰۲م)، *الضوء اللامع لاهل القرن التاسع*، بیروت-لبنان: دار مکتبة الحیة.
سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر (۱۹۷۲م)، *حسن المحاضره فی الاخبار المصر و القاهرة*، قاهره: مطبعه الحلبي.

شبارو، عصام محمد (۱۳۸۰ش)، *دولت ممالیک و نقش سیاسی و تمدنی آنان در تاریخ اسلام*، ترجمه شهلا بختیاری، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

الشربینی البیومی، اسماعیل (۱۹۹۷م)، *مصادره الاملاک فی الدوله الاسلامیه (عصر سلاطین الممالیک)*، جلد اول، مصر: مطابع الهيئه المصريه العامه للكتاب.

الشربینی البیومی، اسماعیل (۱۹۹۸م)، *النظم الماليه فی مصر والشام زمن سلاطین الممالیک*، قاهره: الهيئه المصريه العامه للكتاب.

صدری افشار، غلامحسین؛ حکمی، نسرين؛ حکمی، نسترن (۱۳۷۳)، *فرهنگ لغت ایران معاصر*، تهران: موسسه انتشارات کلمه.

طبری، محمد بن جریر (۲۰۰۳م)، *تاریخ الطبری*، بیروت: دار صادر.

طقوش، محمد سهیل (۱۴۲۰ق)، *تاریخ ممالیک فی مصر و بلاد الشام*، بیروت: دارالقاس.

عسگری، فاطمه؛ برزگر کلیشمی، ولی اله (پاییز و زمستان ۱۳۹۹)، «بررسی پدیده گرانی و راه های مقابله با آن در مصر دوره ممالیک بحری»، *پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی*، سال ۵۳، شماره ۲، صفحات ۴۹۱-۵۱۲.

قربانی حصاری، مهدی؛ رودگر، قنبرعلی؛ موسی پور بشلی، ابراهیم؛ عالم زاده، هادی (اسفند ۱۳۹۵)، «مصادره اموال کارگزاران حکومتی در ایران دوره اسلامی تا پایان صفویان»، *پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی*، دوره ۴۹، شماره ۲، صفحات ۲۱۹-۲۳۸.

قربانی حصاری، مهدی؛ موسی پور بشلی، ابراهیم؛ رودگر، قنبرعلی (بهار و تابستان ۱۳۹۵)، «مصادره اموال: اهداف و کارکردهای سیاسی و اقتصادی آن در عصر عباسی (از آغاز تا پایان سده پنجم ه)»، *پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی*، شماره ۲۳، صفحات ۴۷-۶۹.

دلائل و زمینه‌های مصادره اموال در مصر ... (علیرضا اشتری نفرشی و دیگران) ۲۹

قلقشندی، احمد بن علی (۱۴۰۷ق/۱۹۸۷م)، *صبح الاعشی فی صناعة الانشاء*، شرح و تعلیق: محمد حسین شمس الدین؛ بیروت: دارالفکر، دارالکتب العلمیه.

کریمیان، نورالله؛ شعبانی، امامعلی؛ قزوینی نظم آبادی (۱۳۹۵)، «ضعف و سقوط حکومت ممالیک؛ دلائل و زمینه‌های اقتصادی»، *فصلنامه پژوهش‌نامه تاریخ اسلام*، سال ششم، شماره ۲۲، صفحات ۸۳-۱۰۶.

گلاب، جان باگت (۱۳۸۶)، *سربازان مزدور (سرگذشت ممالیک)*، انتشارات تهران: امیرکبیر.

محمد، قطب ابراهیم (۱۹۹۶م)، *النظم المالیه فی الاسلام*، مصر: هیئته المصریه العامه للکتاب.

مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین (۱۳۷۴)، *مروج الذهب*، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

مسکویه، ابوعلی (۱۳۵۸)، *الحکمه الخالده*، تحقیق و مقدمه عبدالرحمن بدوی، تهران: دانشگاه تهران.

مقریزی، تقی الدین احمد بن علی بن عبدالقادر (۲۰۰۶م)، *السلوک لمعرفه دول و الملوك*، قاهره: دارالکتب و الوثائق.

مقریزی، تقی الدین احمد بن علی بن عبدالقادر (۱۴۱۸ق/۱۹۹۸م)، *المواعظ و الاعتبار بذكر الخطط و الآثار*، حاشیه: خلیل المنصور، دارالکتب العلمیه بیروت و (۱۴۲۳ق/۲۰۰۲م)، لندن: موسسه دارالفرقان للتراث الاسلامی.

هامفریز، آر. استیفن (۱۳۹۶)، *چهارچوبی برای پژوهش در تاریخ اسلام*، فصل هفتم: سازمان مالی امپراتوری ممالیک، تهران: نشر پژوهشکده تاریخ اسلام.

Baudon, R. (1998). Crime. Trans. By Salimi, A., Poriani, M. H. *Journal of Strategic Management Research*. 15, 16, 31-37.

Bosworth, (1993), "MUSADARA", "MUSTAKHRIDJ", *EI2*, Vol. VII.

Froutan, M. (2019), Explaining the theories of cultural criminology and their application to Iranian society. *Journal of Law and Jurisprudence*, 12, 405-446.

Muir, William (1896), *The Mameluke or slave Dynasty of Egypt 1260-1517 A.D.*, London: Smith, Elder, & Co., 15 Waterloo.

Rahimi-Nejad, I. (2019). Green cultural criminology: from etiology to prevention. *Criminal Law Research*, 21, 102-75.